

24. Гирич І. Київський музей-архів Переходової доби (1942) / І. Гирич // Український історик. – 1998. – №1-4 (136-139). – С.191-196.
25. ДАКО. – Ф.Р-2412. – Оп.1. – Спр.10.
26. ДАКО. – Ф.Р-2412. – Оп.2 – Спр.244.
27. ДАКО. – Ф.Р-2412. – Оп.1. – Спр.2.
28. ДАКО. – Ф.Р-2412 – Оп.1. – Спр.34.

Спудка И. Н., Турчина Л. В. Деятельность научных учреждений периода оккупации на территории Рейхскомиссариата «Украина»

Статья содержит материалы, связанные с деятельностью украинских интеллектуалов в научно-исследовательских учреждениях, открытых нацистами в период оккупации. Отображено значение этих учреждений в реализации планов нацистов. Особое внимание уделено научно-исследовательской деятельности музея-архива переходного периода.

Ключевые слова: нацисты, оккупация, научно-исследовательские институты, наука.

Spudka I. M., Turchyna L. V. Activities of research institutes during occupation on the territory of Reichcommissariat "Ukraine"

This article is devoted to the materials, connected with activities of Ukrainian intellectuals in research institutes, which were created by Nazis during the occupation. The significance of these institutes is reflected in realization of Nazis' plans. Particular attention is paid to scientific activity of the Museum-archive of Transitional age.

Keywords: Nazis, occupation, research institutes, science.

УДК 94:329.7(477.64)“1941”

Ю. І. Щур

ПОХІДНІ ГРУПИ ОУН НА ТЕРИТОРІЇ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті на основі раніше засекречених документів радянських органів державної безпеки розкрито проблема діяльності похідних груп ОУН-р на території Запорізької області у другій половині 1941 р. Висвітлено процеси організації мережі ОУН-р в області та реакцію на ці події зі сторони нацистських спецслужб.

Ключові слова: Запорізька область, ОУН-р, похідні групи.

Історія Запорізької області у ХХ столітті на сьогоднішній день залишається біполярною. З одного боку маємо її «офіційну» версію, яка з невеликими вкрапленнями проблем репресій та голодомору, продовжує класичну [про]радянську схему розвитку краю: революція – індустріалізація – окупація – відбудова – застій – перебудова – незалежність. Така схема може бути доповнена тією чи іншою проблемою, але ідеологічний стрижень подвигу радянського народу та інтернаціоналізму й братерства залишається незмінним.

Разом із тим, ледь не окремо, розвитку набуває інший погляд на історію Запорозького краю, який не вкладається у прийнятну схему. Ледь не в першу чергу це стосується вивчення антирадянської боротьби та українського націоналістичного руху під час німецько-радянської війни. Повною мірою це стосується проблеми, винесеної у назву пропонованого дослідження.

Попри значну кількість опублікованих досліджень, присвячених проблемі історії українського націоналістичного руху періоду німецько-радянської війни, лише незначна частина їх містить згадки про Запорізьку область. Суттєвого інформаційного навантаження ці публікації не мають, інколи слугуючи лишень в якості однієї з позицій історіографії. З огляду на це, основою пропонованого дослідження стали різні групи джерел. Більшість із них на сьогоднішній день не опубліковані і зберігається у архівосховищах різного статусу й підпорядкування. Основну масу тут становлять судово-слідчі документи радянських органів державної безпеки, представлені зокрема архівними кримінальними справами.

Архівні кримінальні справи формувалися в процесі накопичення документів, інколи – протягом кількох десятиріч. Спочатку формувалася слідча справа (попереднє слідство), потім вона ставала судово-слідчою (після передачі до судових органів), а статусу архівної набувала після винесення вироку й передачі на зберігання в архів відповідного органу держбезпеки [1, с.9].

У дослідженні, присвяченому аналізу документів радянських спецслужб, дніпропетровський дослідник Д. Куделя запропонував поділ архівної кримінальної справи на ряд умовних розділів: 1. Матеріали оформлення арешту і обшуку; 2. Матеріали слідства; 3. Матеріали оформлення слідства; 4. Судові документи; 5. Листування офіційних органів; 6. Матеріали додаткових розслідувань та реабілітації [1, с.10-23].

Найважливіша для дослідника інформація міститься у другому розділі, оскільки тут представлені протоколи допитів заарештованих, свідків та витяги з протоколів допитів членів, або симпатиків ОУН, які проходили по інших справах, протоколи очних ставок тощо. У відповідності з роз'ясненнями радянських органів держбезпеки, протокол являвся «дзеркалом допиту, відображав невміння слідства та його винахідливість, гостроту викриття ворога». Протоколи допитів не повинні були мати характер «безплідних політичних співбесід та дискусій» із звинуваченими. Свідчення заносилися до протоколу від першої особи й, по можливості, дослівно [2, с.274].

За протоколами допитів дослідник має можливість дізнатися різноманітні подробиці життя й діяльності заарештованого. Разом з тим, тут його можуть спіткати неточні, або спеціально спотворені членом ОУН дані. Зокрема, у протоколах допиту члена похідної групи ОУН-р, одного з організаторів націоналістичного підпілля на Мелітопольщині І. Молодія («Косаря») фігурує перелік оунівського активу в Запорізькій області. Керівником обласного проводу ОУН-р тут він називає Василя Ясенка («Дмитра») [3, арк.153]. У власних спогадах І. Молодій вказує правильне прізвище керівника запорізької ОУН-р – Василь Пастушенко [4, с.43].

Ще одним важливим джерелом з історії націоналістичного руху на Запорожжі є оперативні матеріали радянських органів державної безпеки. Останні мали право збирати інформацію за допомогою «оперативних можливостей», що включало у себе: відомості, отримані від інформаторів, агентів, секретних співробітників, шляхом негласного спостереження за людьми й виявлення необхідних даних тощо. Попри значне інформативне наповнення таких матеріалів, на дослідника чатує небезпека зіткнення із суб'єктивністю та перебільшеннями автора (авторів) того чи іншого донесення [2, с.304, 340].

Отримані матеріали опрацьовувалися й систематизувалися у доповідних записках про оперативний стан та агентурно-оперативну роботу по боротьбі з бандитизмом обласного управління НКДБ (МДБ) керівництву республіканських «органів». Деякі доповідні стосувалися конкретно боротьби з «українським антирадянсько-націоналістичним підпіллям». Такі документи отримували гриф «цілком таємних» й містили інформацію про бандитсько-повстанські прояви на території області, найважливіші агентурні справи, справи-формуляри, статистичні дані щодо організації агентурно-оперативної роботи, характеристику агентів та їх діяльність, основні заходи та штатні одиниці відділу по боротьбі з бандитизмом, проведення чекістсько-військових операцій [5, арк.1-21].

Важливість подібних джерел для дослідження історії діяльності ОУН на території Запорізької області безсумнівна. Вони дозволяють не лише отримати інформацію про той чи інший осередок націоналістичного підпілля, але перш за все – простежити зсередини роботу як націоналістичного підпілля, так і нацистських й радянських органів держбезпеки з ліквідації та нейтралізації ОУН, зокрема зрозуміти логіку тогочасних подій.

22 червня 1941 р. розпочалася німецько-радянська війна. У рамках плану «Барбаросса» німецькі війська швидко просуваються на Схід. За вермахтом, а інколи й випереджаючи його, виконуючи організаційні настанови, вирушили на Наддніпрянщину похідні групи ОУН-р. Більшість членів похідних груп мала підроблені документи або перепустки служби пропаганди вермахту [6, с.101, 113]. І. Молодій у власних спогадах навів текст посвідчення, яке він як член похідної групи отримав у Тернополі: «Посвідка. Цим засвідчується, що громадянин Іван Молодій є членом української націоналістичної організації, спрямованим нею до політичної та культурно-освітньої праці на Східній Україні. Проситься, щоб усі німецькі військові і цивільні чинники допомагали йому в дорозі». Текст був перекладений також німецькою мовою, унизу був завірений печаткою з тризубом. Автор спогадів відмічав, що такою посвідкою можна було задовольнити інтерес лише вермахту, а для нацистських спецслужб цього вистачало для репресії по відношенню до її власника [4, с.43].

Похідні групи комплектувалися по 10-12 осіб у їх складових частинах – роях. Організаційним та політичним проводом були керівник, його заступник та пропагандист. До їх функцій також відносилася організація й проведення зборів громадськості у всіх населених пунктах на шляху маршруту. За потребою, серед складу рою призначались відповідальні за господарство, нічліг, зв'язок та безпеку [7, с.6-7].

Південну похідну групу, до складу якої входили відповідальні за розбудову ОУН на території Запорізької області, очолював Т. Семчишин («Річка»). До штабу групи входили: М. Павлишин («Лісовський»), який був помічником керівника; Я. Осович, який відповідав за розподіл кадрів та призначав ройових; В. Регей, референт зв'язку групи; П. Рожко («Уманець»), господарський референт. При штабі групи перебував також З. Матла («Святослава Вовк») – спеціальний представник Проводу ОУН, який по завершенню походу мав обійняти провід ОУН-р Південноукраїнських земель [8, арк.84-85].

Під час походу діяльність похідних груп була чітко визначена наказами провідників, які в свою чергу регулярно звітували вищому керівництву. Накази регламентували й внутрішній розпорядок. Зокрема, наказом Т. Семчишина № 16 від 19 липня 1941 р. встановлювалися ранкові й вечірні збори. За проведення зборів відповідав ройовий. Програма такого заходу передбачала перевірку становища учасників походу в населеному пункті, подання інформації щодо мети походу, молитва й читання Декалогу ОУН [9, арк.1].

Збори місцевих громадян, які проводили члени похідних груп, проходили за такою схемою: 1. Доповідь оунівського пропагандиста про міжнародне політичне становище та напрямки державного будівництва України; 2. Виступи місцевих громадян та закінчення святкової частини співом національного гімну; 3. Дискусії на теми місцевих завдань та вибір тимчасової місцевої влади (ради, управління й міліції), з якими після зборів проводилося перше засідання. У місцевостях, де збори вже були проведені іншими роями похідних груп, скликалися інформаційні мітинги, де виголошувалася політична доповідь, проводилися дискусії й концерт націоналістичних пісень [7, с.13]. Проведення подібних заходів чітко регламентувалося керівництвом похідних груп. Зокрема, Т. Семчишин наголошував, що «в підході місцевого населення заховати якнайбільше такту та вирозуміння. З'єднувати своєю поведінкою та працею місцеве населення. Держатися засади: краще нічого не робити, як зробити на початку цілком зле, а через те утруднити працю в майбутньому» [10, арк.3].

Паралельно із створенням органів самоврядування йшло налагодження мережі ОУН-р. Відповідно до «Вказівок на перші дні організації державного життя» інструкцій Револуційного проводу ОУН для організаційного активу в Україні на період війни передбачалося переведення Організації на військовий лад, а за умови легальної діяльності в рамках керованої ОУН-р Української держави планувалося здійснити організаційну перебудову.

Передбачалося, що в Українській державі ОУН-р буде єдиною політичною організацією, яка охоплюватиме всю територію України й в організаційній побудові спиратиметься на дві засади: територіальну й кількісну. Згідно з першим положенням, організація поділялася на краї, як найвищі організаційні одиниці, що підпорядковувалися безпосередньо Провіднику ОУН-р. Край об'єднував у своєму складі від семи до десяти областей. Область, у свою чергу, об'єднувала 15 округ і мала відповідати традиційним адміністративним межам. Для керування діяльністю ОУН-р на території області повинна бути створена обласна ексекютива. Передбачався такий склад обласного керівного органу: провідник, який відповідав за організаційну цілісність роботи на території області; організаційний референт, який допомагав провіднику у персональних справах і діловодстві. Він же мав відповідати за будівництво і функціонування організаційної сітки, утримувати зв'язок з усіма підлеглими частинами, вести персональні справи, контролювати працю підлеглих частин й організувати нові тощо; виховно-вишкільний референт, який повинен був дбати про належне виховання членів у націоналістичному дусі, про ідеологічно-політичний вишкіл тощо; референт громадянської праці й політичних акцій, який повинен відповідати за проведення громадянських акцій, спрямованих на виховання населення в націоналістичному дусі; референт пропаганди, який мав організувати й вести пропаганду програми ОУН. Йому повинна була підлягати цензура усіх ЗМІ, що виходять в області, він мав відповідати за видання та поширення часописів й усіх видань ОУН та проведення культурних заходів; референт військового виховання з підвідділом фізичного виховання; референт Служби безпеки: внутрішня й зовнішня розвідка, ліквідація ворожих елементів; господарсько-суспільний референт, який мав відповідати за фінансові справи; референт жіночих справ; референт юнацтва; обласний суддя [11, с.442-444].

Меншою організаційною ланкою була округа, яка об'єднувала територію трьох – п'яти районів. Керівний склад округи відповідав обласній схемі. Район мав охоплювати від 25 до 35 станиць і територіально відповідати адміністративному поділу. Склад районної ексекютиви мав бути аналогічним наведеній схемі, з відмінністю у тому, що виховно-вишкільна референтура підпорядковувалася організаційній, а пропаганди – референтурі громадської праці і політичних акцій. Найнижча територіально-організаційна одиниця – станиця – мала охоплювати своєю діяльністю одне село або інший не надто великий осередок населення. Ексекютиви для станиці не передбачалося. Повинна була функціонувати ділова ланка, яка допомагала керівнику у здійсненні завдань Проводу ОУН-р. Згідно з кількісним поділом, найменшою одиницею передбачалося ланка, що мала охоплювати 10-15 осіб [11, с.445-446].

Проводячи роботу на Наддніпрянщині, члени ОУН-р через брак кадрів, часто не дотримувалися вказаних принципів організаційної побудови [3, арк.158], а репресії німецької поліції безпеки примусили переглянути і кількісний поділ: спершу найнижча ланка нараховувала 5 членів підпілля, пізніше – 3 [6, с.596].

За наявними на сьогоднішній день матеріалами можна спробувати відтворити перелік членів похідної групи, які мали прибути до Запоріжжя для налагодження мережі ОУН-р по області. У свідченнях Т. Семчишина фігурують керівник запорізької підгрупи Ф. Кальба (насправді це В. Пастушенко) та учасник запорізької підгрупи М. Сливка [8, арк.88-90]. Доповнюються ці дані свідченнями М. Павлишина: член запорізького обласного проводу С. Держко та «Мацуока» [8, арк.134-135]. Останній фігурує також у спогадах однієї із учасниць Південної похідної групи [12, с.37]. У звітах про відхід окремих відділів згадуються, із прив'язкою до Запоріжжя, В. Вовк та М. Федоренко [12, с.23, 25]. Серед матеріалів радянських спецслужб також міститься одинична згадка про члена похідної групи Бялого [13, арк.48зв.].

За спогадами І. Молодія, члени ОУН-р, які направлялися на Запоріжжя були включені до підгрупи «Г» Південної похідної групи. Підгрупа поділялася на три рої, зокрема сам автор спогадів належав до рою «Л». Провідником рою був М. Федисів, підгрупи – В. Пастушенко. За даними І. Молодія, до складу штабу підгрупи «Г» входили В. Пастушенко (провідник), І. Клим, Степан та Ілько, С. Держко. Господарським референтом рою «Л» був В. Білінський [4, с.42-43]. Ця інформація дещо відрізняється від свідчень І. Молодія, даних ним на слідстві 1948 р. Тут він назвав учасників вимаршу на Запоріжжя: І. Молодій, М. Буревій (насправді – М. Сливка), Володимир, Кузьма, Б. Дендрис та М. Вінтонів (керівник групи). Крім них тут також фігурують З. Говоруха, О. Кабанчик та Я. Чабан [3, арк.165].

Останні троє були жителями Василівського р-ну Запорізької обл., які незадовго до початку німецько-радянської війни були відправлені до Західної України для праці на оборонних об'єктах. Після початку бойових дій потрапили в полон, звідки невдовзі були звільнені. По прибуттю до Львова опинилися в штабі похідних груп по вул. Руській, 20. Тут вони відбули 5-ти денні пропагандистські курси на яких навчалися уродженці Наддніпрянщини, що працювали на оборонних роботах напередодні війни (загалом, близько 40 осіб). На курсах викладали два члени ОУН-р. Один читав лекції з історії націоналістичного руху, про завдання ОУН та ведення організаційної діяльності, інший – про основи пропагандистської діяльності. Група, разом із якою вони направлялися до місця проживання вирушила із Львова наприкінці липня 1941 р. й рухалася за маршрутом Вінниця-Умань-Кривий Ріг-Запоріжжя. На цьому шляху оунівці провели збори громадян у 60-ти населених пунктах [14, арк.39-41зв., 45, 52зв.].

Група оунівців, у якій перебував І. Молодій, на час боїв за Запоріжжя перебувала у с. Гарбузівка Томаківського р-ну Дніпропетровської обл. У цій групі перебував також В. Пастушенко. Тут же до організації було залучено жителя о. Хортиці М. Ліновську [4, с.44, 47]. Очікуючи зайняття обласного центру німецькими військами, п'ятеро членів ОУН-р у другій половині серпня 1941 р. відвідали с. Нове Запоріжжя, де протягом двох тижнів проживали на квартирі у І. Тимошенка. У цьому селі оунівці провели збори місцевого населення, де виступили із інформацією про Акт відновлення Української Держави, проголошений у Львові 30 червня 1941 р. та С. Бандеру як лідера українського націоналістичного руху. Крім того піднімалося питання про розподіл колгоспної землі, вибори органів місцевого самоуправління (старости та поліції). У Новому Запоріжжі

також було поширено Маніфест ОУН-р та книгу «Україна в жидівських лабетах» [15, арк.11, 23-23зв., 26зв.-27, 29зв.].

4 жовтня радянські війська залишили Запоріжжя, до обласного центру увійшли німці. Територія тогочасної Запорізької області увійшла до складу Рейхскомісаріату «Україна» й була поділена між двома генеральними округами (генералбецирками). До складу Дніпропетровського генерального округу увійшло 6 округів (крайзгебітів): Запорізький, Оріхівський, Кам'янський, Гальштаттський (Великотокмацький), Пологівський та Бердянський. Ще 3 округи увійшли до генерального округу «Таврія»: Мелітопольський, Нижньосірогозький й Генічеський. Кожний округ поділявся на 3-4 райони. Управління цими територіями здійснював німецький окупаційний апарат. Крім нього були створені органи української допоміжної адміністрації: міські, районні та сільські управи [16, с.148].

Через кілька днів після зайняття Запоріжжя німцями, до міста увійшли члени похідної групи ОУН-р. Після їх прибуття до місця призначення, групи було розформовано. ОУН-р перейшла до «осілої» діяльності на місцях. Створювалися перші керівні органи, зокрема крайові проводи на центральноукраїнських і південноукраїнських землях. Про завдання, які стояли перед оунівцями дізнаємось із рішень першого засідання Проводу ОУН-р на південноукраїнських землях на чолі із З. Матлюю, яке відбулося 3 вересня 1941 р. у Дніпропетровську. Націоналісти планували створити міцну підпільну організацію, яка б показала українським народним масам свою силу, авторитет, ідейність і здобула довіру у народу. Крім того, члени ОУН-р повинні були провести широку роз'яснювальну роботу з метою поборювання впливу більшовизму. Ця робота мусила мати політично-пропагандистський і громадсько-суспільний характер й бути звернена одразу проти радянського й німецького імперіалізмів. Також наголошено на організації акцій оборонного характеру, спрямованих на захист українського народу від терору й визиску окупантів [17, с.199].

Одне із першочергових завдань оунівців полягало у поширенні власного впливу на органи місцевого самоуправління. В ідеалі вони мали їх створити й очолити, в гіршому випадку – інтегруватися у вже створені. Цю тенденцію помітили німецькі органи держбезпеки, які всіляко намагалися перешкодити таким планам оунівців. Зокрема, 8 грудня 1941 р. айнзацгрупа «Ц» у донесенні про події у СРСР за №143 доповідала у Берлін, що у Запоріжжі вдалося призначити на найважливіші посади фольксдойчів та місцевих українців й росіян до того, як в обласний центр прибули члени ОУН-р. Станом на 8 жовтня німцями було зафіксовано появу 15-ти осіб із Західної України, 9 з яких однозначно належали до ОУН. У донесенні відмічалось, що націоналісти намагалися отримати ключові посади в міській управі, допоміжній поліції та інших адміністративних органах. Коли такі спроби не мали успіху – намагалися підключити місцевих українців які ініціювали призначення оунівців на відповідальні посади. Серед найбільш активних учасників цього процесу були відмічені вчитель О. Ващук, якого намагалися призначити редактором газети «Нове Запоріжжя», та Дивнич-Ляйтвіхс, що самовільно зайняв міську друкарню. Ці особи також пропонувалися на посади бургомістра та його заступника [18, с.71]. Відмітимо, що у Л. Шанковського помилково подається інформація, що оунівцям таки вдалося очолити органи самоуправління й місцеву газету [19, с.160].

Не досить зрозумілою є ситуація із згаданим у німецькому донесенні О. Ващуком. У цьому документі він фігурує як член похідної групи, який прибув із Західної України. У архівно-слідчих матеріалах радянських органів держбезпеки О. Ващук згадується як житель Запоріжжя, викладач педагогічного інституту [20, арк.21].

Повністю відповідає дійсності те, що саме О. Ващук став ключовою фігурою у питаннях, які були пов'язані із намаганнями оунівців поширити свій вплив на органи самоуправління у Запоріжжі. Першим кроком тут стало проведення нелегальних зборів запорізької інтелігенції (8-10 осіб) на одному із приватних помешкань у новій частині міста. На зборах обговорювалася проблема згуртованості української інтелігенції для отримання влади у місті. Було вирішено домогтися дозволу від коменданта міста на проведення офіційних зборів інтелігенції. Завдяки старанням О. Ващука такий дозвіл було отримано [21, арк.20-21зв.].

Збори інтелігенції відбулися у приміщенні педагогічного інституту за участі німецького коменданта. Від ОУН-р були присутні дві особи: О. Ващук та невстановлений молодий чоловік 27-30 років. Основним питанням для обговорення була українізація адміністративного апарату Запоріжжя (відповідно – негласна інтеграція туди оунівців). Останні також намагалися переконати коменданта у необхідності офіційного існування ОУН у місті. Відповідь останнього була категоричною: під час війни не варто говорити про партії та окрему державу [22, арк.12-12зв.]. На засіданні серед учасників поширювалися націоналістичні листівки, зокрема Маніфест ОУН-р та інформація про Акт відновлення української державності у Львові. Такі ж матеріали було розклеєно на вулицях Чекіста та Карла Лібнехта [23, арк.14] (під час окупації – вулиці Троїцька та ім. Адольфа Гітлера) [24]. Орієнтовно у цей же час зафіксовано поширення оунівських листівок, які були звернені до молоді [25, арк.43].

У старій частині м. Запоріжжя зосередилися основні кадри ОУН-р. На сьогоднішній день відомо про дві організаційні квартири. Частина оунівців поселилася у буд. 5 по вул. Інженерній в районі «Майдану ім. Шевченка» (тепер – околиці парку «Сонячний» Шевченківського р-ну м. Запоріжжя). Тут проживали Радник, Терентій, Юрко та Василь (прізвища невідомі). Час від часу тут перебували ще Дмитро та Гіля. Ще одна група членів ОУН-р проживала у кв. 14 буд. 18 по вул. Рози Люксембург (під час окупації – Олександрівська, сьогодні – Дзержинського). Туди ж з часом перебралися Юрко і Терентій. Враховуючи, що у матеріалах поруч із іменем (псевдонімом?) Радник згадується в якості чи то імені чи то прізвища слово «Клима» та зважаючи на опис його зовнішності, можемо припустити, що мова йде саме про І. Клима.

Будинок по вул. Інженерній, 5 став місцем частих нарад оунівців. Тут же відбувалося залучення до організації нових учасників. Зокрема, було залучено: жителів майдану Шевченка Н. Білошисту (Железнову), М. Страусову та ще декілька неідентифікованих осіб; жителів теперішньої правобережної частини м. Запоріжжя студентку Запорізького інституту Люду (або Дусю, прізвище невідоме) та лейтенанта Червоної

армії Олександра П. (прізвище невідоме); мешканця смт. Софіївка (нині – м. Вільнянськ) вчителя І. Олійник. Крім того, частими гостями помешкання оунівців були Є. Костенко, яка до окупації працювала на заводі №29 (тепер – ВАТ «Мотор Січ»), О. Мироненко та квартальний уповноважений С. Дедушенко. Одним із завдань, які отримали вищевказані особи, було залучення молоді до націоналістичного руху та виявлення колишніх учасників Української революції. Самі ж оунівці, за свідченнями С. Дедушенка, їздили по ближнім до Запоріжжя селам і намагалися впливати на створення органів місцевого самоврядування й поширювали агітаційні матеріали [26, арк.9-14зв., 33-34, 103, 106, 110].

Паралельно із цим, йшло створення керівних структур місцевого націоналістичного підпілля. Перший склад Запорізького обласного проводу ОУН-р виглядав наступним чином: В. Пастушенко («Дмитро Ясенко») – керівник; І. Клим («Митар») – організаційний референт; Б. Мовчан («Степан Лисавка») – куратор роботи Мелітопольського окружного проводу; Б. Крицан («Криця») – інспектор діяльності низових ланок підпілля (одночасно, ймовірно, керівник референтури Служби безпеки); С. Держко та Ілля (Гіля) – референт освіти [3, арк.157-158; 8, арк.134]. Виходячи із складу роїв Південної похідної групи, складених Т. Семчишиним, враховуючи перебування у одній групі із С. Держком, можемо припустити, що прізвище Іллі було або Перешлюга, або Хомник [27, арк.2]. Для точної ідентифікації не вистачає описових даних.

Значної уваги було присвячено створенню осередків по районах області. 25 жовтня 1941 р. до Мелітополя з метою розгорнути діяльність у Мелітопольському, Михайлівському, Веселівському та Якимівському районах, вирушила група М. Вінтоніва («Михася»). До складу групи входили М. Сливка («Буревій»), І. Молодій («Сошенко») та В. Шалько («Володимир»). Разом із ними у напрямку Василівки вирушили О. Кабаченко та З. Говоруха [3, арк.153].

Виконуючи настанови ОУН-р щодо організації органів місцевого самоуправління та перебирання контролю над ними, О. Кабаченко, по прибуттю на місце призначення, був обраний старостою колгоспу ім. Сталіна, центр якого містився у с. Лугове. Після цього оунівці провели також вибори старости на х. Криничувата [14, арк.8, 55] (після війни об'єднаний із с. Лугове в один населений пункт) [28]. Інші василівські оунівці проводили роботу у своїх населених пунктах: З. Говоруха у с. Балки, Я. Чабан – х. Карачекрак (тепер – с. Підгірне тієї ж сільради). Зокрема, у Балках націоналістами було поширено оунівські листівки та розклеєно пропагандистські плакати.

У с. Орлянському до роботи було залучено старосту колгоспу О. Ломейка, який вважався представником ОУН полк. А. Мельника. Як і василівських «бандерівців», початок німецько-радянської війни застав його на будівництві військових укріплень на Західному кордоні СРСР, де він потрапив у німецький полон. Через дві доби, як цивільна особа, О. Ломейко був відпущений із табору. У Львові певний час він перебував у будинку українських біженців, яким опікувалася ОУН. Там же, комендантом будинку, вихідцем із Закарпаття Поповим, проводилися агітаційні курси для роботи від імені ОУН на місцях проживання. Крім О. Ломейка, слухачами курсів були наступні жителі Василівського району: К. Наливайченко, Г. Наливайченко та А. Шелудько (с. Орлянське), Т. Притула (Юрентальська (Червоноармійська) сільрада). По прибуттю до Василівського району, слухачі курсів не отримали жодних організаційних зв'язків, через що діяльність ОУН розгорнута не була, а О. Ломейко приєднався до більш організованих «конкурентів» із ОУН-р. Висловимо ще таку точку зору, що вказані особи не особливо орієнтувалися у відмінностях між двома ОУН, що суттєво «полегшувало» спільну діяльність і не спричинило конфліктів, як це було у інших регіонах. Щодо ж практичної діяльності О. Ломейко, то відомо лише про жовтневі 1941 р. збори громадськості у с. Орлянське, де було поширено листівки ОУН-р із зверненнями до молоді та вчителів [29, арк.14, 46зв., 50зв., 58зв., 61зв.].

Відмітимо, що ОУН А. Мельника намагалася створити осередок у Запоріжжі. 1 листопада 1941 р. із Львова в напрямку Запоріжжя вирушила група із чотирьох оунівців: М. Гартимів, Децик, С-кий та невстановлена особа. Базою вони обрали Нове Запоріжжя, куди прибули з Апостолова. Перші ж намагання легалізуватися у місті для них закінчилися невдало: під загрозою смертної кари, з наказу місцевого гестапо, вони були змушені залишити Запоріжжя і вирушили через Нікополь в напрямку Апостолова [30, с.160-170]. Інших спроб ОУН закріпитися в Запоріжжі, або області, на сьогоднішній день не виявлено.

Група М. Вінтоніва, не затримуючись у Василівському районі, прибула до смт. Михайлівка, де оунівці познайомилися із старостою сільуправи та агрономом І. Гребенюком. За сприяння останніх, у селищі було проведено збори місцевих жителів, де виступив М. Вінтонів. І. Гребенюку було залишено націоналістичну літературу для поширення. Він же через два тижні був призначений керівником ОУН-р у Михайлівському районі [3, арк.153-154].

Крім того, було проведено збори громадськості у с. Вовківка, яке розташовується неподалік від Михайлівки. У виступі оунівці розповіли про створення Українського державного правління, проголошення Акту відновлення Української Держави та ОУН-р і її провідника С. Бандеру. Також було наголошено на необхідності організації суспільно-політичного життя, зокрема за підтримки ОУН-р [31, арк.152зв.].

У Мелітополі оунівців спіткали перші «невдачі». Намагання В. Шалька нав'язати знайомство із керівництвом міста закінчилося допитом у гестапо та наказом протягом доби залишити Мелітополь, виїхати до Львова де зголоситися до місцевого гестапо [4, с.52]. Ця вказівка виконана не була. В. Шалько залишив Мелітополь, але зупинився у с. Нове Запоріжжя Запорізького району. Тут він працював директором школи. Одружився із місцевою дівчиною Є. Костюченко, з якою у 1942 р. виїхали із села [15, арк.11, 29].

У Мелітополі залишилися три члени ОУН-р, які з перших днів перебування у місті були змушені піти у підпілля. Обов'язки серед них були розподілені наступним чином: М. Вінтонів – провідник ОУН-р в Мелітополі й околицях, М. Сливка – залучення нових членів до організації, робота серед інтелігенції та робітництва, І. Молодій – господарське забезпечення. В. Шалько, за умов праці на терені Мелітопольщини, мав би

займатися забезпеченням безпеки оунівців. Першим місцем дислокації членів похідної групи стало с. Кизияр, яке з 1939 р. перебувало у складі Мелітополя.

Одним із перших до ОУН-р тут було залучено директора школи №19 М. Семикіна, помешкання якого було перетворено на склад націоналістичної літератури. Завдяки М. Семикіну, М. Сливка отримав зв'язок із багатьма представниками інтелігенції Мелітополя. Під час заготівлі продуктів у с. Семенівці І. Молодієм було залучено директора місцевої школи С. Гармаша. Вдалим для оунівців було відвідування І. Молодієм с. Вознесенки, де до ОУН-р було залучено старосту села, за сумісництвом директора школи, відомого краєзнавця І. Курило-Кримчака. Після цього І. Молодій, М. Вінтонів та М. Сливка переїхали до Вознесенки [4, с.51, 53-56].

За допомогою І. Курило-Кримчака, члени похідної групи вирішили провести кілька зборів вчителів Мелітопольщини. Такі заходи мали подвійну мету: з одного боку – переведення діяльності шкіл на роботу в українському руслі, з іншого – залучення до ОУН-р нових кадрів [3, арк.156]. Наприкінці жовтня 1941 р. було проведено збори у школі №4 м. Мелітополь, у листопаді – у школі №5 с. Вознесенки, у грудні – у кабінеті старости сільуправи (І. Курило-Кримчака) с. Вознесенка. Загальна кількість учасників склала близько 30 осіб, частина із яких була залучена до ОУН-р. Також зусиллями оунівців у Вознесенці було створено український хорівий гурток, репертуар якого в значній кількості складали патріотичні пісні [32, арк.46, 50зв.-51зв.].

Серед залучених восени 1941 р. до ОУН-р на території Мелітополя й околиць можемо відмітити також директора школи №4 А. Ніколаєнка, директора школи №90 М. Дмитерка [3, арк.157] та агронома с. Костянтинівка П. Шевченка [4, с.59].

Ще одна група оунівців із шести осіб на чолі із В. Федисівим була направлена В. Пастушенком до Бердянська для організації осередків у південно-східній частині Запорізької області [3, арк.153]. Ймовірно, що саме ця група спричинилася до створення мережі ОУН-р у Токмацькому районі. На початку листопада 1941 р. місцевий житель К. Кордюков мав зустріч із трьома оунівцями, які слідували за маршрутом на Бердянськ-Маріуполь-Пологи-Оріхів для проведення оргроботи. К. Кордюков настанови оунівців та агітаційний матеріал передав шкільному інспектору П. Чухрію [33, арк.31]. Останній зайнявся організацією підпілля у Токмаці та районі. Зокрема, одними із перших до ОУН-р були залучені вчитель П. Соломко, інспектор шкіл з профосвіти І. Козак, завідуючий зеленгоспом Г. Палій та директор заводу Федоров [34, арк.12].

У Бердянську (на той час – Осипенко) група Федисіва (який у матеріалах радянських спецслужб виступає як «Тодосєв») провела збори з приводу створення районної управи. На зборах визначилися із кандидатурами: на посаду голови управи – П. Клименко, вчитель, колишній директор музею; заступник голови управи – П. Мусієнко; керівник райспоживспілки – Х. Книш, вчитель залізничної школи; заступник керівника райспоживспілки – Г. Федорцов, колишній січовий стрілець, заступник керівника райзбуту. За наслідками засідання, з дозволу німецької влади, районна управа була організована.

Паралельно із цим, почалося створення міської та районної оунівської мережі. Відповідальним за розбудову ОУН-р на цих територіях був призначений П. Клименко. Він орієнтував перших членів організації, що не варто проводити широкомасштабні «мобілізаційні» процеси, оскільки це може привести до провалу перед німецькими спецслужбами. Вербовці до ОУН-р підлягали лише перевірені українці, яких також треба було ангажувати до роботи на керівних посадах на рівні міста й району. Крім того, рекомендувалося створювати резерв для поповнення лав організації: кожному члену ОУН-р необхідно було підготувати мережу симпатиків, яких плавно підводити до ідеї боротьби за українську самостійність [35, арк.96, 98, 111-112].

На території теперішнього Оріхівського р-ну перший осередок ОУН-р у жовтні 1941 р. було закладено у смт. Комишуваха (на той час – районний центр). Двома членами похідної групи, які із Запоріжжя направлялися в Маріуполь, до організації було залучено місцевого жителя А. Головка. Останній організував збори громадськості, на яких виступали оунівці та було зачитано «Маніфест ОУН». Він же очолив Комишуватський (селищний та районний) осередок і допоміг організувати аналогічні структури у с. Хитрівка на чолі із Р. Байраком (тепер в межах смт. Комишуваха) й Новоіванівка, яку очолив вчитель Є. Чаленко. Крім того, оунівцями була організована робота Комишуватської сільської управи [36, арк.19, 24-24зв., 26-27, 32].

У с. Хитрівка було проведено аналогічні збори громадськості, на яких пропагувалися ідеї ОУН-р. На цьому заході, крім членів похідних груп, виступали місцеві жителі староста сільуправи Р. Байрак та вчитель, пізніше – начальник поліції, М. Сингур [37, арк.106-107].

Зв'язковим між Комишувахою та Запоріжжям по лінії ОУН-р був Р. Байрак, який привозив пропагандистську літературу та листівки. Зокрема, брошури «Що таке націоналізм» та «Хід боротьби ОУН за утворення самостійної України» [36, арк.34].

Для створення оунівської мережі у Оріхові до міста прибули три члени похідної групи, серед яких був місцевий житель М. Федоренко. Останній у 1940 р. як працівник комітету заготівель Оріхівського р-ну був відраджений до Львівської обл. працювати за фахом. На початку німецько-радянської війни у Львові був залучений до ОУН-р і у складі похідних груп відправлений до Запорізької області. Він же був призначений керівником ОУН-р у Оріхівському районі.

У Оріхові, в приватному помешканні А. Нескромного (родич М. Федоренка), відбулися збори громадськості, ініційовані оунівцями. Основне питання, що обговорювалося на зборах, полягало у інтеграції осіб, наближених до ОУН-р у оріхівські органи самоуправління. За результатами зборів для німецької влади було підготовлено звернення, у якому, посилаючись на добру обізнаність із місцевими реаліями життя та громадою, учасники заходу прохали дати їм можливість нормалізувати життя Оріхова. Подібну роботу оунівці також намагалися провести у с. Мала Токмачка [38, арк.14, 68, 283, 293].

У Гуляйполі, ймовірно, створення осередків ОУН-р відбувалося з двох «джерел». Сюди прибули 2 члени похідних груп після проведення організаційної роботи в Оріхові [38, арк.13]. Крім того, майбутній керівник

мережі ОУН-р у Гуляйпольському р-ні, шеф району М. Зінченко, тримав зв'язок із рідним братом О. Зінченком, який був провідником ОУН-р Мар'їнського р-ну Донецької обл. Зв'язок між гуляйпільськими оунівцями та запорізьким керівництвом й оріхівським осередком ОУН-р восени 1941 р. здійснювали І. Шишура та Процюк [39].

Паралельно із створення мережі ОУН-р на території Запорізької обл., налагоджувалася діяльність зв'язкових ліній. Одна із них, найкоротша, пов'язувала Запоріжжя із Дніпропетровськом, як центром ОУН-р на Півдні України [40, арк.15зв]. Про інші дві лінії, спираючись на оунівські звіти, писав Л. Шанковський. Лінія «Запоріжжя – Донбас (Донецьк ?)» пролягала по маршруту: Запоріжжя – Червоноармійський (Вільнянський) – Оріхівський – Куйбишевський (разом із Розівським) р-ни на Донбас. Лінія «Запоріжжя – Маріуполь»: Запоріжжя – Василівський – Велико-Токмацький (Токмацький) – Андріївський (Бердянський) р-ни – Маріуполь Донецької обл. У другому маршруті згадується Вільнянський р-н, але даних про осередки ОУН-р у цьому районі на сьогоднішній день не виявлені. Л. Шанковський же подав інформацію, що у всіх р-нах, де проходили зв'язкові лінії існували підпільні осередки [19, с.160-161].

У своїй діяльності члени похідних груп ОУН-р важливу роль відводили агітації та пропаганді. Вже в перші дні «походу на Схід» провідник південної групи Т. Семчишин, звітуючи Проводу ОУН, вказував, що інформація про політичну ситуацію, друковані інструкції для державного будівництва викликають жвавий інтерес у наддніпрянців і цього матеріалу треба якнайбільше. Він же критикував постулат Проводу «щадити пропагандивний матеріал», з огляду на те, що «голод на ці речі є прямо неймовірний» [41, арк.3].

На території Запорізької області у перші місяці діяльності оунівців найбільшого поширення отримав «Маніфест» ОУН-р. Видання останнього у формі листівки роздавалися під час проведення масових заходів та розклеювалися на видних місцях у населених пунктах [29, арк.43зв.; 38, арк.14]. Крім того, поширювалися друковані копії Акту відновлення Української Держави, проголошеного ОУН-р у Львові 30 червня 1941 р [23, арк.14].

Поширення Акту, де містилися позиції щодо співпраці відновленої Української Держави із «Націонал-Соціалістичною Велико-Німеччиною, що під проводом Адольфа Гітлера творить новий лад в Європі й світі та допомагає українському народові визволитися з-під московської окупації» [42, с.123] інколи призводило до «курйозних» випадків. У Чернігівському районі Запорізької області членами похідної групи ОУН-р було залишено кілька екземплярів листівок, одна з яких потрапила до вчителя с. Сисикулак (тепер в межах смт. Чернігівка) П. Коржа. Останній перейнявся ідеями «спільної боротьби з більшовизмом» й зайнявся створенням української націонал-соціалістичної організації на території району. П. Коржу вдалося розгорнути бурхливу діяльність й закласти осередки своєї організації в селах Новополтака, Новоогригорівка, Сисикулак, Токмачани, Низяни (останні три населені пункти нині в межах смт. Чернігівка), Стульневе, Салтичія й Обіточне. В основному до організації записувалися працівники органів місцевого самоуправління, ймовірно вважаючи це однією з умов працевлаштування. На початку діяльності організації, її толерував комендант Великотокмацької орсткомендатури, від якого П. Корж отримав завдання взяти участь у зборі подарунків для німецької армії. Сисикулацька сільська управа, в свою чергу, надала для організації приміщення [43, арк.15, 20-24, 90зв.].

Активність оунівців на окупованих нацистами територіях викликала сильну занепокоєність спецслужб Третього Рейху. Налагодження націоналістами підпільної мережі на Наддніпрянщині було для німецької влади несподіваним. Німці були переконані, що протягом більш як двадцятирічного радянського панування в українського населення було знищено будь-які національні почуття й будь-який потяг до незалежності та політичної ініціативи. 14 серпня 1941 р. німецькі органи влади з тривогою зазначали, що похідні групи ОУН-р інтенсивно розширюють свою пропагандистську діяльність на користь «створення незалежної і соборної Української держави» в центрі України. Щоб перешкодити цій діяльності, німецька влада переслідувала всіх членів похідних груп й спочатку силою повертала їх до Львова [6, с.127, 137-139].

Зрозумівши, що такі дії не вирішують проблеми, восени 1941 р. німецька розвідка, з метою покласти край намірам українських націоналістів, звернулася до командування армії з проханням дозволити «прибрати цих людей до рук» [44, с.96б]. В інструкції 44-го армійського корпусу вермахту групи армій «Південь» від 9 листопада 1941 р. наказувалося: «Надалі вважати небажаними особами українських політичних агентів руху Бандери, за якими проводити спостереження і у випадку здійснення політичної діяльності – заарештовувати». Невдовзі, 19 листопада, філіям німецької поліції безпеки і служби безпеки (СП та СД) в Україні була розіслана директива, що закликала не допускати в органи місцевого самоуправління прибічників ОУН-р [45, с.356].

25 листопада 1941 р. Айнзацкоманда С/5 СД видала більш радикальний наказ № 12432/41 в якому йшла мова про підготовку ОУН-р повстання у Рейхскомісаріаті «Україна» з метою створення незалежної України. Щоб не допустити цього, всі члени ОУН-р повинні бути «негайно заарештовані й після ґрунтового допиту таємно ліквідовані як грабіжники» [42, с.435].

Німецькі спецслужби не оминули увагою й громадські організації, які були для націоналістів легальною базою й прикриттям. Наприкінці 1941 р. було посилено нагляд за всіма українськими товариствами й заборонено будь-які публічні зібрання, за винятком попередньо дозволених службових завдань, заборонялося створення будь-яких нових національних товариств. Усі громадські організації, від Українського червоного хреста до спортивних клубів, переслідувалися, а в кінцевому результаті були розпущені [17, с.208]. Зокрема, у Оріхові Запорізької області створена оунівцями «Просвіта» (голова – І. Коба), яка повинна була займатися організацією драматичних, хорових гуртків, бібліотек та кінопоказів, проіснувала два тижні до заборони окупаційною владою [38, арк.16, 54]. Аналогічно склалася ситуація у Бердянську. Пропозиція оунівського активіста, колишнього петлюрівця, вчителя історії Г. Власенка про відкриття місцевого осередку товариства

«Просвіта» не отримала підтримки окупаційної влади. Проти діяльності товариства рішуче виступив відділ пропаганди [35, арк.114].

На території Наддніпрянщини прокотилася нова, більш цілеспрямована, хвиля арештів членів і симпатиків ОУН. Найбільшого погрому зазнало підпілля в індустріальних районах Східної України [46, с.248]. У Запоріжжі, зокрема, на хвилі репресій проти націоналістів бургомістром Вібе було надано розпорядження приборати із громадських місць українську національну символіку (тризуби) та вислати членів ОУН-р із міста [20, арк.62].

Проблемі протидії репресіям окупаційної влади була присвячена нарада, яку провів керівник обласного проводу В. Пастушенко на одній із конспіративних квартир (ймовірно, по вул. Інженерній, 5). Цій події передував обшук гестапо, проведений на головній квартирі запорізької ОУН (вул. Олександрівська, 18), під час якого було вилучено агітаційні матеріали (листочки, відозви і книжки) та наказано присутнім там оунівцям протягом 24 годин залишити місто. На нараді було прийнято рішення змінити місце проживання, вжити глибшої конспірації та продовжувати діяльність [47, с.76-77]. Залишити місто і виїхати на Західну Україну були змушені, зокрема, І. Клим [19, с.160] та О. Ващук [23, арк.27]. За інформацією Української інформаційної служби 1943 р., у цей час (кін. 1941 – поч. 1942 рр.) у Запоріжжі був розстріляний член ОУН-р Н. Вірлик («Михайло Бурій») [48, с.33].

Наприкінці жовтня 1941 р., на вимогу німецької сільськогосподарської комендатури Бердянська, територію міста й району були змушені залишити члени підгрупи М. Федисіва («Тодосева») [35, арк.112]. У листопаді, за підозрою у належності до ОУН, також було репресовано одного з керівників місцевого самоуправління м. Оріхів Пилипенка. Під час обшуку у його помешканні німецькою жандармерією було знайдено й вилучено оунівську літературу, зокрема «Маніфест» [39]. Не зважаючи на відверто про німецьку орієнтацію, під заборону потрапила і націонал-соціалістична організація П. Коржа у Чернігівському районі [43, арк.24].

Керівництво обласного проводу виїхало із Запоріжжя та легалізувалося по території області. В. Пастушенко переїхав до смт. Михайлівка, де влаштувався на роботу директором клубу. Б. Мовчан працював агрономом в Бердянському районному земельному відділі, Б. Крицан – перекладачем на сінопункті станції Пришиб Михайлівського району. Всі вони, за необхідності, періодично приїздили до Запоріжжя [49, арк.20, 44зв., 45зв.]. На сьогоднішній день невідомо чи залишився у Запоріжжі представник обласного проводу, відповідальний за розбудову організації. Відмітимо, що учасник Комишуватського осередку ОУН-р Р. Байрак у другій половині січня 1942 р. намагався вийти на зв'язок із керівництвом у Запоріжжі, але на відомих йому адресах нікого не знайшов і був поінформований про арешт оунівців німецькою поліцією [36, арк.46зв.].

У виданні націоналістичного підпілля 1947 р., де характеризувалася діяльність ОУН-р на східноукраїнських землях від 1941 р. зазначалося, що протягом другої половини 1941 р. «з кадрів, що їх тоді було організовано на СУЗ це б[увші] «націонали», переважно люди старші, або середнього віку, в малій кількості молодь, елемент мало боєвий, не усвідомлюючи собі потреби революційної боротьби, психологічні куркулі, схильні до германофільства». У цьому періоді відбулася селекція кадрів, внаслідок якої від ОУН-р відійшли «кадри нездібні до революційної боротьби ..., ці що походили з ЗУЗ вернулись до дому, або злегалізувались, кадри СУЗ налякались і відпали. Остались дійсно революціонери в малій справді кількості. Організаційна робота в цьому етапі мала випадковий характер. ... Організаційна робота переважно охоплювала інтелігенцію міста і села» [50, с.14-15]. Такі ж реалії діяльності спостерігалися і у Запорізькій області.

Організаційний референт Проводу ОУН-р І. Климів у звіті на ім'я Голови Проводу С. Бандери, характеризуючи початковий етап і умови діяльності, вказував, що Наддніпрянщина «сьогодні під оглядом людського матеріалу представляються зараз, як Галичина в 1914–18 р. Учителі, нища адміністрація, транспорт, нища кооперація і т.д. на нищих ступенях національно свідомий український елемент. Лише на вищих постах були москалі. В школі була обов'язкова українська мова, викладава. Російська мова обов'язкова лише в вищих класах. Кобзар, укр. література, – обов'язкові. Історія України теж. В тій історії – Петлюра був ворогом совітського народу, бо хотів творити самостійну українську державу. Або: на чолі націонал-фашистів – самостійників, що сильно почало в СССР свою підривну роботу, стояв відомий кат київських робітників Коновалець, провідник ОУН. Свідомість є, хотіння самостійності теж» [51, арк.3].

У перші місяці окупації німецьке військове командування особливо не перешкоджало членам похідних груп в їх роботі. Після усвідомлення небезпеки роботи оунівців, розпочалися арешти та розстріли, а в пресі – пропаганда проти ідеї самостійної України. Створена сітка ОУН-р була ще слабкою і під натиском німців розпадалася. Значна кількість арештів відбувалася через відсутність конспірації.

В цілому ж, діяльність ОУН-р на Наддніпрянщині у 1941–1942 рр. здійснювалася в таких напрямках: створення органів місцевого самоврядування й поліції, організація українських ЗМІ, розповсюдження агітаційних і пропагандистських матеріалів, зокрема для розширення організаційної мережі.

На території Запорізької області оунівці також займалися створенням органів місцевого самоврядування, але це не принесло очікуваних результатів. У самому обласному центрі, за твердженням нацистських спецслужб, всі відповідальні посади були розподілені ще до появи членів ОУН-р у місті. Самі оунівці на одній з нарад констатували: «Головою міста призначений німець – Вібе, а в міській поліції всі керівні посади забрали в свої руки фольксдойчери і москалі-білогвардійці. Так, комендантом поліції є Коряков – бувший білогвардійський офіцер, його заступником є німець І. Фаст, на менших посадах сидять: Лейман, Фукс, Шрейдер. У політвідділі (відділ Гестапо) комендантом є Яків Фаст, а прокурором став Борис Колпаков, офіцер-денікінський контррозвідник, а слідчі – підполковник Карасьов, Шейкін» [47, с.80].

Створені у перші тижні окупації українські органи самоврядування в ряді сіл і селищ Запорізької області, після прибуття окупаційної цивільної адміністрації, були або ліквідовані, або повністю інтегровані у німецьку схему управління українськими землями. Так, створена за участі членів похідної групи, Бердянська районна управа у січні 1942 р. за розпорядженням німецької сільськогосподарської комендатури була ліквідована, а частина її співробітників переведена на роботу до міської управи [35, арк.114].

У цей час від ОУН відійшла частина місцевого членства й симпатиків, які не бажали конфронтації з окупаційною владою. Під тиском обставин, оунівці, які залишилися працювати у органах самоврядування, були змушені не афішувати своїх політичних цілей, інколи «консервуючи» активну націоналістичну діяльність й звужуючи коло спілкування до найбільш перевірених осіб.

Діяльність ОУН на території області по створенню українських ЗМІ, фактично, не мала успіху. Встановити контроль над «друкованим словом» їм не вдалося. Разом із тим, у окупаційних газетах час від часу з'являлися дописи із середовища ОУН, але вони були більш культурологічного та мистецького спрямування. Питома вага публікацій – це віршовані твори оунівців патріотичного та антирадянського спрямування, часто із домішками про німецьких пасажів [52].

Одним з головних напрямків діяльності ОУН-р у цей час був агітаційно-пропагандистський. У пропаганді цього періоду домінувала ідея української самостійності й національної виключності. Така позиція на багатонаціональній території Запорізької області відштовхувала від націоналістичного руху представників національних меншин та менш радикально налаштованих українців.

У цьому контексті погоджуємося із Д. Титаренком, що кінцева мета пропаганди оунівців – вербування в ОУН значної кількості нових членів, створення потужних місцевих осередків організації – залишалася нереалізованою. Прорахунком оунівського керівництва, яке недооцінило важливість проведення роботи серед представників інших національностей, між іншим, призвело до того, що на території області гасла й ідеї ОУН не знайшли тієї масової підтримки, на яку розраховували її лідери [53, с.14-15].

Відповідно, на рубежі 1941-1942 рр. запорізька ОУН мала як здобутки в діяльності, так і ряд проблем, що потребували нагального вирішення. Саме оперативна реакція на виклики нових умов діяльності мала покращити загальну ситуацію у націоналістичному таборі на території Запорізької області.

Джерела та література

1. Куделя Д. Нові джерела до історії Організації Українських Націоналістів (ОУН): кримінальні справи з фондів архівів Служби безпеки України / Дмитро Куделя // Діяльність підпілля ОУН на Сході України. Збірка статей [Упоряд. Хобот П.В.]. – Дніпропетровськ : Східноукраїнський дослідницький центр «Спадщина», 2010. – С.5-36.
2. Подкур Р. Документы органов государственной безопасности УССР 1920-1930-х годов: источниковедческий анализ / Р. Подкур, В. Ченцов. – Тернополь, 2010. – 372 с.
3. Державний архів Запорізької області (далі – ДАЗО). – Ф.Р.5747. – Оп.3. – Спр.107.
4. Молодій І. Пискоровичі, Пискоровичі ... моя любов, моє горе / Іван Молодій // Закарзоння. Спомини вояків УПА / Підготував Б. Гук. – Варшава : Тирса, 1997. – Т. 3. – 303 с.
5. Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). – Ф.2. – Оп.95. – Спр.58.
6. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні / Володимир Косик. – Париж ; Нью Йорк ; Львів : Наукове товариство ім. Т.Шевченка у Львові, 1993. – 660 с.
7. Чубай М. Рейд організаторів ОУН від Попраду по Чорне море / Мстислав З. Чубай. – Мюнхен : Cicero, 1952. – 63 с.
8. ГДА СБУ. – Ф.13. – Спр.372. – Т.1.
9. Архів Центру досліджень визвольного руху (далі – АЦДВР). – Ф. 34 ОУН м. Нью Йорк. – О.з.12.
10. АЦДВР. – Ф. 34 ОУН м. Нью Йорк. – О.з.6.
11. Інструкції Револьюційного Проводу ОУН (Б) для організаційного активу в Україні на період війни. «Боротьба й діяльність ОУН під час війни». Г. Вказівки на перші дні організації державного життя // Патриляк І. Військова діяльність ОУН (б) у 1940-42 рр / Іван Патриляк. – К. : Інститут історії України НАН України, 2004. – С. 407–446.
12. Сергійчук В. Український зрив: Наддніпрянщина. 1941-1955 / Володимир Сергійчук. – К. : УВС, 2005. – 836 с.
13. Архів Управління Служби безпеки України в Запорізькій області (далі – АУСБУ ЗО). – Фонд припинених справ (далі – ФПС). – Спр.П-21873.
14. АУСБУ ЗО. – Архівно-кримінальна справа (далі – АКС) 17878.
15. АУСБУ ЗО. – ФПС. – Спр.П-21052.
16. Шаповалов Г. Українська символіка на печатах Запоріжжя у 1942-1943 рр. / Г.І. Шаповалов // Музейний вісник. – Запоріжжя: ЗОКМ, 2006. – №6. – С. 147–150.
17. Слободянюк М. Рух Опору на Дніпропетровщині в роки Великої Вітчизняної війни / М. Слободянюк, І. Шахрайчук. – Дніпропетровськ : ВКФ «Оксамит-Текс», 2004. – 294 с.
18. Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів (1942–1943) [у 4 т.] / упоряд. В. Косик. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича ; ЛДУ ім. І. Франка ; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАНУ, 1998. – Т. 2. – 348 с.
19. Шанковський Л. Похідні групи ОУН: причинки до історії похідних груп ОУН на центральних і східних землях України в 1941-1943 рр. – Мюнхен : Український самостійник, 1958. – 370 с.
20. АУСБУ ЗО. – ФПС. – Спр.П-21562.
21. ДАЗО. – Ф.Р.5747. – Оп.3. – Спр.360.
22. АУСБУ ЗО. – ФПС. – Спр.П-5272.
23. АУСБУ ЗО. – ФПС. – Спр.П-20920.
24. Тут і далі назви вулиць у Запоріжжі періоду окупації подано за: Назва вулиць по старій та новій частинах міста Запоріжжя. – Запоріжжя : Друкарня газети «Нове Запоріжжя», 1942. – 18 с.
25. АУСБУ ЗО. – ФПС. – Спр.П-21233.
26. ДАЗО. – Ф.Р.5747. – Оп.3. – Спр.7839.
27. АЦДВР. – Ф. 34 ОУН м. Нью Йорк. – О.з.Дос.5.
28. Тут і далі адміністративні зміни на території Запорізької області подаються за: Довідник адміністративно-територіального поділу Запорізької області на 1 жовтня 1961 року. – Запоріжжя : Оргінструкторський відділ виконкому

- Запорізької обласної ради депутатів трудящих ; Запорізький обласний державний архів, 1961. – 136 с. ; Запорожская область : административно-территориальное деление на 1 января 1981 года. – Запорожье : Исполнительный комитет Запорожского областного совета народных депутатов, 1981 – 140 с.
29. АУСБУ ЗО. – ФПС. – Спр.П-17864.
 30. Гартимів М. Землю українською / Михайло Гартимів // На зов Києва : Український націоналізм у II світовій війні. Збірник статей, спогадів і документів / Зредагув. К. Мельник, О. Лашченко, В. Верига. – К. : Дніпро, 1994 – С. 145-178.
 31. ГДА СБУ. – Ф.2. – Оп.93. – Спр.26.
 32. АУСБУ ЗО. – ФПС. – Спр.П-19907.
 33. АУСБУ ЗО. – ФПС. – Спр.П-19384. – Т.1.
 34. АУСБУ ЗО. – ФПС. – Спр.П-13150. – Т.1.
 35. АУСБУ ЗО. – ФПС. – Спр.П-19487. – Т.1.
 36. АУСБУ ЗО. – ФПС. – Спр.П-21118.
 37. ГДА СБУ. – Ф.2. – Оп.95. – Спр.49. – Т.1.
 38. ДАЗО. – Ф.Р.5747. – Оп.3. – Спр.7840.
 39. АУСБУ ЗО. – АКС 7056.
 40. АУСБУ ЗО. – ФПС. – Спр.П-21837.
 41. АЦДВР. – Ф. ЗЧ ОУН м. Нью Йорк. – О.з.8.
 42. Українське державотворення. Акт 30 червня 1941 р. Збірник документів і матеріалів / Упоряд. О. Дзюбан. – Львів ; К. : Літературна агенція «Піраміда», 2001. – 557 с.
 43. АУСБУ ЗО. – ФПС. – Спр.П-20207. – Т.1.
 44. Сергійчук В. Діяльність підпілля ОУН на Сході України / Володимир Сергійчук // Визвольний шлях. – 1995. – № 8. – С. 965–968.
 45. Боляновський А. Німецька окупаційна адміністрація і національний рух Опору України у 1941-1944 роках / Андрій Боляновський // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. – Львів : Видавництво НТШ у Львові, 1999. – Т. 238 (ССХХХVIII). – С. 348–381.
 46. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст.: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] – К.: Генеза, 1996. – 360 с.
 47. О.І.М. ОУНр в Запоріжжі (Один день ОУНр) / О.І.М. // Альманах «Гомону України» на 1987 рік. – Торонто : Гомін України, 1987. – С. 74-81.
 48. Вісник Української інформаційної служби. – 1943. – № 9.
 49. АУСБУ ЗО. – ФПС. – Спр.П-5626.
 50. ОУН на СУЗ від 1941 року. – Б.м. : Б.в., 1947. – 22 с.
 51. Центральний державний архів вищих органів влади України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.45.
 52. Див., зокрема: Гребенюк І. З Богом до праці // Нове Запоріжжя. – 1941. – 28 грудня.
 53. Титаренко Д. Пропагандистська діяльність ОУН у Східній Україні під час нацистської окупації / Дмитро Титаренко // Друга світова війна і доля народів України: Тези доповідей 2-ї Всеукраїнської наукової конференції. м. Київ, 30-31 жовтня 2006 р. – К. : Сфера, 2006. – С. 13-15.

Щур Ю. И. Походные группы ОУН на территории Запорожской области

В статье на основе ранее засекреченных документов советских органов государственной безопасности раскрыта проблема деятельности походных групп ОУН-р на территории Запорожской области во второй половине 1941 г. Освещены процессы организации ячеек ОУН-р в области, а также реакция на эти события со стороны нацистских спецслужб.

Ключевые слова: Запорожская область, ОУН-р, походные группы.

Shchur Y. I. Marching Groups of OUN on the territory of Zaporizhzhyan region

The problem of activity of the Marching Groups of OUN-r on the territory of the Zaporizhzhyan region in II part of 1941 has been solved in the article on the base of early classified documents of Soviet state security organs. There were highlighted the processes of organisation of the OUN-r chain in region and reaction of nazi special services to this events.

Keywords: Zaporizhzhyan region, OUN-r, Marching Groups.

УДК 94:329(477.82)“1944/1945”

Г. М. Стародубець

ПАРТІЙНА НОМЕНКЛАТУРА ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ В 1944–1945 РОКАХ

В статті аналізується партійна номенклатура Волинської області 1944-1945 років за такими критеріями як: освіта, досвід роботи, національність, загальноморальні якості. Визначено основні джерела поповнення номенклатурних посад та способи і форми підвищення їх професійної кваліфікації.

Ключові слова: Волинська область, радянська влада, Західна Україна, партноменклатура.

На початку 1944 року, паралельно зі звільненням області від німецьких окупантів, відбувався процес відновлення (а подекуди й встановлення) тут радянської влади, який супроводжувався значними труднощами. Викликане це було, насамперед, особливістю військово-політичної ситуації, детермінованої розгортанням на території Волині в 1942-1943 рр. українського національно-визвольного руху. В силу певних обставин значна частина території області від середини 1943 р. і, ситуативно, до кінця 1945 року залишалася запліллям УПА, тобто під контролем українського націоналістичного підпілля. Такий стан речей